

Aldona Molesztak

MIEJSCE ODPOWIEDZIALNOŚCI W HIERARCHII WARTOŚCI STUDENTÓW

Odpowiedzialność może być interpretowana z różnych punktów widzenia. U R. Ingardena spotykamy się z ponoszeniem odpowiedzialności, podejmowaniem odpowiedzialności, pociąganiem do odpowiedzialności i z działaniem odpowiedzialnym. Zdaniem autora „pomimo faktycznej niezależności od siebie tych stanów faktycznych, wydaje się, że zachodzi między nimi istotny związek sensowny” [1987, s. 74]. Natomiast J. Tischner słusznie podkreśla możliwości działania człowieka. Jest to związane z poczuciem odpowiedzialności. Nie chodzi tu tylko o to co człowiek „chce”, ale również o to, czy ma możliwości działania. Odpowiedzialność „nie sięga poza granice możliwości skutecznego działania, aczkolwiek wyrasta na podłożu skierowanym na dobro lub zło pragnienia” [1984, s. 104]. Jest to więc takie przekonanie dzięki któremu człowiek staje się „rzeczywistym sprawcą aktu moralnego i jego skutków” [ibidem]. W propozycjach R. Ingardena i J. Tischnera zauważyć można podobieństwa. Szczególnie chodzi tu o kategorię ponoszenia odpowiedzialności, oznaczającą odpowiedzialność za czyn, który został podjęty, zrealizowany i za skutki którego ponosimy konsekwencje [Ingarden, 1987, s. 75].

D. von Hildebrand szczególnie podkreśla wagę odpowiedzialność w swoich rozważaniach. Człowiek tylko wówczas rozpoznaje świat wartości, jego wymagania i sens, gdy jest w pełni odpowiedzialny, co oznacza poczucie odpowiedzialności [1984, s. 35-37].

Odpowiedzialność jest kategorią, której przypisuje się duże znaczenie. Nasuwa się pytanie o miejsce odpowiedzialności pośród in-

nych kategorii? Czy dla badanej grupy studentów stacjonarnych (191 osób) i zaocznych (259 osób) będzie wiodąca?

Badana grupa nadawała rangi siedemnastu kategoriom wartości. Zadano respondentom pytanie otwarte o wartości cenione u drugiego człowieka. Zwrócono uwagę na formułowanie określonych wartości moralnych. Na tej podstawie można sądzić nie tylko o ich ważności ale także poznać najczęściej wymieniane. Rangi nadane w poszczególnych badaniach przedstawia tabela 1. Można na tej podstawie określić, że na pierwszym miejscu w obu grupach najczęściej pojawiała się uczciwość (studenci - 25.1% i nauczyciele - 21.2%). Odpowiedzialność nie jest w żadnym rankingu na miejscu pierwszym.

Tabela 1

Rangi nadane wartościom moralnym z punktu widzenia najbardziej cenionych oraz kształtowanych u uczniów jako najważniejsze w opinii studentów (S) i nauczycieli (N)

Lp.	Ranga wartości	Cenione w życiu		Cenione u wychowanka	
	Kategorie	N	S	N	S
1.	Bezinteresowność	12	12	5	6
2.	Dzielność	16	16	4	1
3.	Lojalność	13	13	13	14
4.	Mądrość	3	6	12	15
5.	Miłość	6	2	3	4
6.	Miłosierdzie	15	14	1	3
7.	Obowiązkowość	8	15	8	9
8.	Odpowiedzialność	5	3	14	13
9.	Opanowanie	17	17	11	11
10.	Prawdomówność	7	8	15	16
11.	Prawość	14	11	6	7
12.	Sprawiedliwość	2	5	10	10
13.	Szlachetność	10	9	9	8
14.	Tolerancja	4	4	16	17
15.	Uczciwość	1	1	17	12
16.	Umiejętność przebaczenia	11	10	7	5
17.	Wierność	9	7	2	2

Źródło: badania własne

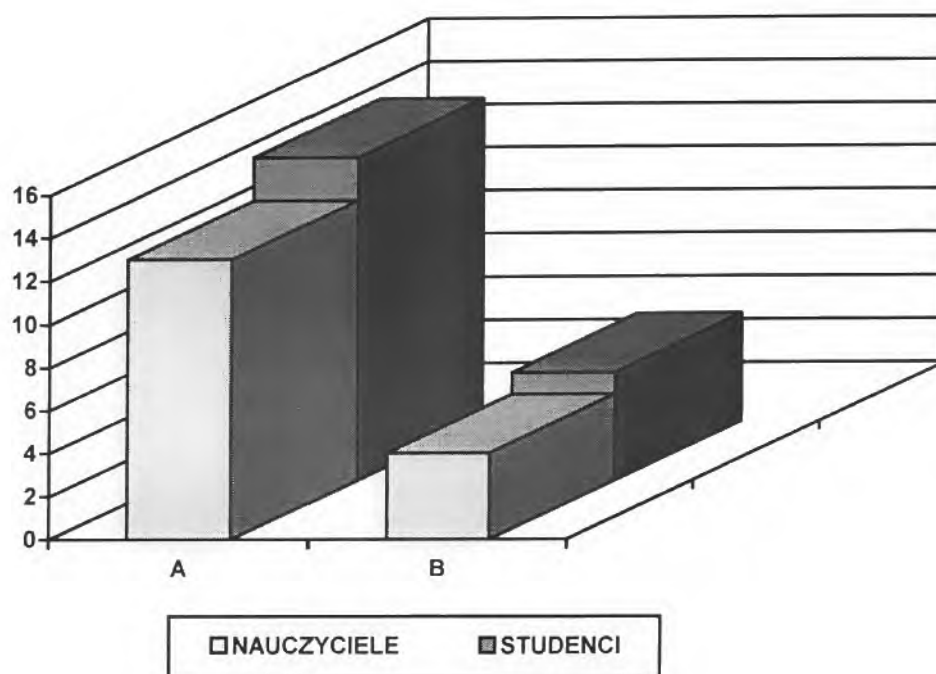
Wyniki uzyskane w trakcie badań wskazują, że w obu przypadkach hierarchie wartości są różne. Biorąc pod uwagę wszystkie kategorie, nie ma zależności między studentami i nauczycielami. Na tej podstawie sądzić należy o braku spójności systemu wartości moralnych. Zauważyć można, że im pozycja uczciwości jest wyższa, tym bezinteresowność i dzielność zajmują niższe miejsce. Natomiast w wartościach, które powinny, według studentów, charakteryzować ucznia okazuje się, że im wyższe miejsce zajmuje obowiązkowość, tym wyższa jest pozycja odpowiedzialności ($r = 0.27$).

Podobnie dzieje się z umiejętnością przebaczenia, która wpływa na wyższe poczucie wierności (0.23) oraz miłosierdzie, które również wpływa na zmianę miejsca wierności (0.22). Okazało się, że analiza danych empirycznych, dotycząca wartości cenionych przez nauczycieli, wykazała istnienie nie tylko większej liczby korelacji wyraźnych lecz jednocześnie wyższych w porównaniu z korelacjami występującymi u studentów. Najwyższy współczynnik odnosi się do obowiązkowości i odpowiedzialności $r = 0.31$. Jeżeli nauczyciel preferować będzie obowiązkowość, to równocześnie wzrasta rola odpowiedzialności za podejmowane działanie.

Zwrócić uwagę należy także na wartości cenione przez studentów stacjonarnych i zaocznych u innych ludzi. Wskazują one, że najczęściej wyborów wśród badanych miała uczciwość. Podobna sytuacja występuje odnośnie uczciwości w przypadku przykładowo wymienianych wartości. Ponadto okazała się ona ceniona w życiu. Nie jest jednak najważniejszą wartością, którą powinien charakteryzować się wychowanek, bowiem nauczyciele sytuują ją na ostatnim, siedemnastym miejscu, a studenci na dwunastym. Za najważniejszą w życiu kategorię wartości moralnych studenci i nauczyciele uznali uczciwość. Natomiast za wartość cenioną u wychowanka studenci uznali miłosierdzie, a nauczyciele dzielność.

Studenci i nauczyciele nie posiadają spójnego systemu wartości moralnych. W sytuacjach społecznych i wychowawczych kierują się preferowaniem różnych wartości, w zależności od przyjętego celu wychowawczego. Można jedynie zauważyć zależność, występującą między niektórymi wartościami, które się wzajemnie warunkują.

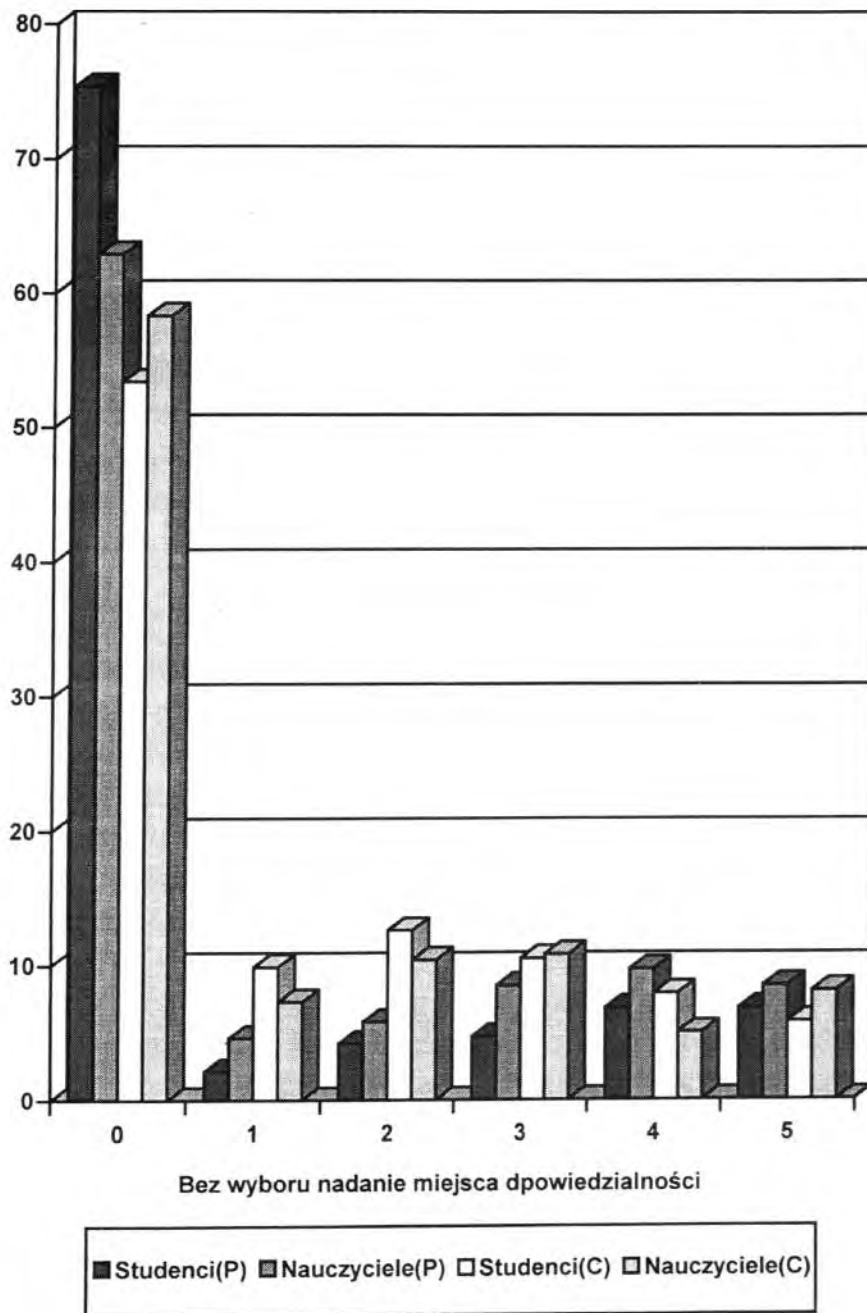
Miejsce odpowiedzialności w opinii badanej grupy zmienia się wraz z postawionym pytaniem (wykres 1). Okazuje się ona ceniona w życiu.

Wykres 1

Odpowiedzialność jako wartość ceniona w życiu i u wychowanka - wzajemne relacje

Wychowanek jest jednak osobą, u której bycie odpowiedzialnym nie jest dominujące. Trudno szukać źródeł osiągniętych wyników. Bowiem nadinterpretacją wydaje się stwierdzenie, że wychowanek jest postrzegany jako przedmiot podporządkowany działaniu wychowawców, miłosierny w stosunku do ich postępowania. Jeżeli porównamy odbiór odpowiedzialności jako wartości cenionej u innych ludzi i przykładowo wymienianej, to okazuje się, że uzyskane wyniki są różne. Ukazuje to wykres 2. Zarówno studenci, jak i nauczyciele nadają tej wartości różną pozycję.

Wykres 2
 Odpowiedzialność jako wartość ceniona u innych ludzi i wyróżniona jako ważna kategoria

Przy analizie wyników badań można odwołać się do autorów, którzy interesowali się podobną problematyką. Zaliczyć do nich możemy m.in. U. Morszczyńską, która badała odpowiedzialność w grupie 159 nauczycieli - studentów zaocznych edukacji wczesnoszkolnej. Za pomocą kwestionariusza, zawierającego pytania zamknięte i otwarte, ustaliła następującą hierarchię osiemnastu wartości: odpowiedzialność, uczciwość, sprawiedliwość, obowiązkowość, prawość, prawdomówność, tolerancja, wyrozumiałość, szlachetność, życzliwość, godność, szczerść, solidność, słowność, uczynność, wierność, skromność, odwaga. Ten podział zawiera dziewięć kategorii, które zostały przyjęte m.in. przez autorkę niniejszej pracy. Porównanie wspomnianych dziewięciu wartości prowadzi do stwierdzenia, że wartością najbardziej cenioną jest uczciwość. W zależności od pytania, występują także inne preferencje wartości. Jedyna, która osiągnęła taką wysoką rangę to uczciwość [por. Morszczyńska, 1995, s. 75].

Wysoką pozycję uczciwości potwierdziły badania, dotyczące wartości cenionej w życiu. Zarówno studenci, jak i nauczyciele nadali jej pierwszą rangę. Z drugiej strony, u wychowanka nie osiągnęła ona tak wysokiej pozycji. Relacje, nawiązywane z wychowankiem, przebiegają w różnych sytuacjach społecznych i wychowawczych, w których przyjęcie określonego celu decyduje o preferencji danej wartości.

W latach 1989-1990 W. Dróżka przeprowadziła interesujące badania na terenie Kielecczyny. Ich celem była diagnoza i porównanie aspiracji życiowych na tle biografii społecznych różnych pokoleń nauczycieli. Najstarsze pokolenie to nauczyciele w wieku 45-65 lat. Oni „za najwyższą wartość uznają godność człowieka, który skupia w sobie cały szereg wartości moralnych i decyduje o „ludzkich” sposobach realizacji swego życia, dążeń i aspiracji. Postawy godne utożsamiają z czystym sumieniem, prawym charakterem i byciem sobą, nawet w najtrudniejszych dla człowieka okolicznościach. Życie godne to przeciwieństwo zachłanności, dwulicowości i służalczości, to życie podmiotowe - z podniesionym czołem, szlachetne” [1993, s. 181]. Kolejne pokolenie to nauczyciele liczący 29-44 lata, dla których najważniejsze miejsce zajmują takie wartości moralne, jak: prawość, sumienność, bezinteresowność, kultura, czystość i prawda. Natomiast

ostatnia grupa (21-28 lat) wskazuje na wartości ogólnoludzkie: dobro, miłość, wiara, mądrość i sprawiedliwość [s. 184-185].

W ten sposób, zostały ukazane trzy pokolenia nauczycieli preferujących różne kategorie wartości moralnych. Podobna sytuacja, związana z preferencjami wartości, występuje w badaniach K. Stefanowicz-Zawiszewskiej. Autorka porównywała młodzież akademicką trzech wydziałów. Na uwagę zasługuje lista pojawiających się wartości. Zebrane dane wskazały, że studenci wydziału humanistycznego wśród dziesięciu najpopularniejszych wartości moralnych wymienili: tolerancję, altruizm, honor, lojalność, zrozumienie, miłość, sprawiedliwość, uczciwość, prawdomówność, **poczucie odpowiedzialności**.

Natomiast studenci wydziału pedagogicznego: uczciwość, wyrozumiałość, tolerancję, sprawiedliwość, szczerść, prawdomówność, szacunek, miłość, życzliwość, przyjaźń. Z kolei słuchacze wydziału matematyki i techniki wskazali na: uczciwość, wykształcenie, prawdomówność, szacunek, miłość, przyjaźń, poczucie obowiązku, sprawiedliwość i pracowitość. Dokonali także wyboru wartości, które w ich opinii są niezbędne w pracy zawodowej nauczyciela. Jak podaje autorka, studenci sami podawali różnorodne wartości wśród których wymienione powyżej zyskały najwyższą preferencję. Trudno, nie znając metody badań polemizować z autorką, która wnioskuje, że „na pierwsze miejsce wysuwają się wartości związane z działalnością zawodową (...) a także z życiem osobistym i rodzinnym (...). Wymienione wartości stanowią, dla większości, instrumentalne wartości, wiążące się ze środkami materialnymi i awansem społecznym” [1993, s. 246].

W odniesieniu do urzeczywistniania wartości kultury przez studentów, współdziałanie, uczciwość, swoboda i tolerancja funkcjonują na wysokim poziomie. Jest to wynik ogólnospołecznej tendencji do współdziałania, uczciwości i swobody w działalności kulturalnej [Strawa, 1996, s. 94].

Przeprowadzone badania potwierdzają złożoność klasyfikowania wartości moralnych, których hierarchia uzależniona jest od konkretnej sytuacji, w jakiej one występują. Trudno wyznaczyć, która z wartości jest najważniejsza i decydująca w naszym życiu. Jak się okazało, respondenci przeprowadzonych badań na terenie całego kraju nie tylko

wymieniają różne kategorie, a także wśród nich tylko raz wyróżnili poczucie odpowiedzialności. R. Ingarden opisywał kwestie związane z błędnym odczytywaniem wartości. Uznawał, że człowiek sytuację estetyczną może odczytać za moralną a moralną za estetyczną. Sąd ten przyczynić się może do stwierdzenia o powierzchownym odczytywaniu wartości. D. von Hildebrand wskazywał na jasność z jaką winno się dostrzegać związek danej sytuacji z wartością lub jej brakiem [1984, s.36-37].

Przeprowadzone badania świadczą o różnicach, występujących między przyjętymi hierarchiami wartości moralnych w grupie studentów i nauczycieli. Obie grupy nie posiadają spójnego systemu wartości moralnych. Można jedynie zauważyć zależność, występującą między niektórymi wartościami, które się wzajemnie warunkują.

Uzyskane dane świadczą o słuszności założeń teoretycznych, które podkreślają uszlachetniający wpływ wartości moralnych. Zwracają również uwagę na przysługiwanie wartości moralnych człowiekowi. Badani uważają, że ludzie w codziennym życiu często nie kierują się wartościami moralnymi. Studenci posiadają wiedzę na temat tej tak ważnej kategorii. Można przypuszczać, że wiedza ta wpływa na ich postępowanie względem drugiego człowieka. Realizacja celów wychowania zależy od oceny wpływu wartości moralnych na człowieka. Nie ulega wątpliwości, że studenci nauczania początkowego i wychowania przedszkolnego posiadają wiedzę dotyczącą wartości, znają ich charakter oraz rozumieją ich istotę. Uznawanie wartości za powszechne, samorzutne i dostępne ma istotny wpływ na realizację celu wychowania, jakim jest określenie własnej tożsamości i hierarchii wartości. Dążenie do postępowania zgodnego z wartościami moralnymi, poprzez wiązanie tej kategorii z celem życiowym człowieka, jest w opinii nauczycieli, uzależnione od ich wieku. Studenci wskazali na rodzinę jako czynnik umacniający wartości moralne. Religia obok rodziny wpływa w dużym stopniu, zdaniem badanych, na kształtowanie się wartości moralnych. W opinii, dotyczącej źródeł wartości moralnych, nauczyciele wskazują na rodzinę i własne obserwacje życiowe. Kościół, rodzina i szkoła przekazują, ich zdaniem, wiedzę o wartościach. W uzasadnieniu wy-

różniania tych a nie innych instytucji podkreślała, przede wszystkim znaczenie rodziny dla dziecka.

Badani podkreślają znaczenie wartości w procesie wychowania młodzieży, która nie zawsze potrafi odróżnić dobro od zła; wartości te pomagają im odnaleźć swoje miejsce w świecie. Wskazują, jak postępować wobec drugiego człowieka i wobec siebie poprzez przekazywanie wartości uczniom. Im bardziej preferowane są wartości moralne, tym częściej stwierdzać można ich związek z pracą nauczycieli-wychowawców.

Uznanie przez respondentów wartości moralnych za ważne w pracy nauczyciela w ogóle, wpływa na zajmowanie przez tę kategorię wysokiej pozycji w pracy nauczyciela nauczania początkowego. Jest to podstawa do ustalenia pojawiającej się często tendencji ku interioryzacji przez wychowawców, hierarchii wartości. Zagadnienie to występuje na tyle często, że sądzić należy o konieczności posiadania przez nauczyciela-wychowawcę sprecyzowanego systemu wartości. Bowiem tylko taka postawa może zapewnić prawidłowy przebieg i efekty procesu dydaktyczno-wychowawczego.

Odpowiedzialność jest kategorią, której wielu autorów poświęciło swoją uwagę. R. Ingarden, D. von Hildebrand, T. Ślipko, K. Olbrycht, T. Kukołowicz, J. Tischner rozpatrują odpowiedzialność w wielu płaszczyznach. Jednak to teoretyczne uzasadnienie jej istnienia budzi duże wątpliwości wobec człowieka, funkcjonującego w codziennej rzeczywistości. Postawić można zatem pytania: Czy jesteśmy odpowiedzialni? Czy też bywamy odpowiedzialni?

Bibliografia:

- Dróżka W., *Wartości nadające sens i gotowość życiu i pracy nauczyciela. Porównanie pokoleniowe*, [w:] *Problemy etyczno-deontologiczne zawodu nauczycielskiego w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, Tchorzewski A. (red.), Bydgoszcz 1993.
- Hildebrand D.von, Kłoczowski A., Paściak J., Tischner J., *Wobec wartości*, Poznań 1984.
- Ingarden R., *Książeczka o człowieku*, Kraków 1987.
- Kukołowicz T., Całka E., *Podmiotowość wychowawca*, [w:] *Poza kryzysem tożsamości*. Adamski F. (red.), Kraków 1993.
- Morszczyńska U., *Odpowiedzialność w strukturze wartości nauczycieli*, [w:] *Edukacja aksjologiczna*, t. II, Olbrycht K. (red.), Katowice 1995.

Olbrycht K. (red.) , *Edukacja aksjologiczna*, Katowice 1995.
Stefanowicz-Zawiszewska K., *Wartości moralne kandydatów na nauczycieli w świetle badań*, [w:] *Problemy etyczno-deontologiczne zawodu nauczycielskiego w okresie przemian ustrojowych w Polsce*, Tchorzewski A. (red.), Bydgoszcz 1993.
Strawa T., *Normy kultury w świadomości studentów*, Szczecin 1996.
Ślipko T., *Zarys etyki ogólnej*, Kraków 1974.